

# Από Εβραίοι της Ελλάδας σε Έλληνες Εβραίοι Οι Εβραίοι στο ελληνικό έθνος-κράτος, 1821-1960

Διδάσκων: Πάρις Παπαμίχος Χρονάκης

## Περίληψη του μαθήματος

Το μάθημα αυτό εξετάζει τη θέση των Εβραίων στην νεοελληνική κοινωνία και ιδεολογία από την Επανάσταση του 1821 μέχρι την επαύριο του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου. Θα αναλυθούν κομβικά γεγονότα της ιστορίας των Εβραίων της Ελλάδας –οι σφαγές κατά την περίοδο της Επανάστασης, το επεισόδιο του Δον Πατσίφικο, οι Βαλκανικοί Πόλεμοι, η ενσωμάτωση των Εβραίων της Θεσσαλονίκης και τέλος το Ολοκαύτωμα και η μεταπολεμική ανασυγκρότηση. Ερμηνευτικά, η έμφαση θα δοθεί στην ανάδειξη της εσωτερικής ποικιλομορφίας που διακρίνει την ιστορική διαδρομή των Εβραίων της Ελλάδας και στην παράλληλη, αργή και ατελή, ανάδυση της συλλογικής ταυτότητας του «Έλληνα Εβραίου». Θα διερευνηθούν: οι σχέσεις των εβραϊκών πληθυσμών με το ελληνικό κράτος και τους όμορους χριστιανικούς πληθυσμούς· οι ποικίλες όψεις της συμβίωσης· το μεταβαλλόμενο περιεχόμενο του ελληνικού αντισημιτισμού και οι πολλαπλές εκδοχές της αφομοίωσης· και, τέλος, η θέση του Ολοκαυτώματος στην ελληνική συλλογική μνήμη. Το μάθημα αυτό αποτελεί μια έκκεντρη ματιά στην ιστορία του ελληνικού εθνικού κράτους και αποσκοπεί να αναδείξει τις δυνατότητες και τις δυσκολίες μιας σύνδεσης της «εβραϊκής» με την «ελληνική» ιστορία.

## Τρόπος εξέτασης

### Γραπτή εξέταση

Η εξέταση θα είναι γραπτή με ανοιχτά βιβλία. Θα αποτελείται από ερωτήσεις διαβαθμισμένης δυσκολίας που θα περιλαμβάνουν:

- Κατανόηση και ανάλυση ιστορικής πηγής
- Ορισμούς εννοιών και ιστορικών όρων
- Ερώτηση ανάλυσης και σύνθεσης

Δεν θα μοιραστεί σύγγραμμα, αλλά ηλεκτρονικός φάκελος βιβλιογραφίας. Ο φάκελος θα περιλαμβάνει κυρίως τα παρακάτω δύο εγχειρίδια, τα οποία και συνίσταται στους φοιτητές να προμηθευτούν:

- Katherine Fleming, *Ιστορία των Ελλήνων Εβραίων* (Αθήνα, 2009)
- Bernard Pierron, *Εβραίοι και Χριστιανοί στη νεότερη Ελλάδα. Ιστορία των διακοινοτικών σχέσεων από το 1821 ως το 1945* (Αθήνα, 2004)

### Προαιρετικές εργασίες

Οι φοιτητές ενθαρρύνονται να αναλάβουν μικρές εργασίες 1.000-1.500 λέξεων. Οι εργασίες αυτές θα βασίζονται στην παρουσίαση και ανάλυση δύο-τριών βασικών κειμένων. Αποβλέπουν στην εξοικείωση των φοιτητών με τους τρόπους ανάγνωσης ενός ιστορικού κειμένου, τη διαπραγμάτευση ενός ιστορικού θέματος και τη συγγραφή μιας ιστορικής ανάλυσης. Η εργασία θα προσμετράται στην τελική βαθμολογία με έως και 2 βαθμούς.

## Διάγραμμα των παραδόσεων

**Σημείωση:** η βιβλιογραφία κάθε παράδοσης δεν είναι η ύλη των εξετάσεων, αλλά κείμενα για την εκπόνηση εργασιών ή την καλύτερη κατανόηση του υπό ανάλυση φαινομένου

### Παράδοση 1

Εισαγωγικά: οι Εβραίοι στον ελληνικό χώρο: ένας ιστορικά πολυπρόσωπος αλλά ιστοριογραφικά αφανής πληθυσμός

Κεντρική έννοια: «αφάνεια»

- Άννα Λαμπροπούλου-Κώστας Τσιγκνάκης, *Η εβραϊκή παρουσία στον ελλαδικό χώρο (4<sup>ος</sup>-19<sup>ος</sup> αιώνας)*, (Αθήνα 2008).

- Σπύρος Μαρκέτος, «Έθνος χωρίς Εβραίους: απόψεις της ιστοριογραφικής κατασκευής του ελληνισμού», *Σύγχρονα Θέματα*, 52-53 (Ιούλιος-Δεκέμβριος 1994), σ. 52-69.
- Ρίκα Μπενβενίστε, «Για την Ιστορία των Εβραίων της Ελλάδας», στο Π. Κιτρομηλίδης, Τρ. Σκλαβενίτης (επιμ.), *Ιστοριογραφία της νεότερης και σύγχρονης Ελλάδας 1833-2002*, τ. Β' (Αθήνα 2004), σ. 315-328.

## Παράδοση 2

*Οι Εβραίοι στο νεοελληνικό Διαφωτισμό και στην Ελληνική Επανάσταση*

Κεντρική έννοια: «νεωτερικότητα»

- Edgar Morin, *Ο νεωτερικός κόσμος και το Εβραϊκό Ζήτημα* (Αθήνα 2007)
- Bernard Pierron, *Εβραίοι και Χριστιανοί στη νεότερη Ελλάδα. Ιστορία των διακοινοτικών σχέσεων από το 1821 ως το 1945* (Αθήνα, 2004), σ. 23-34.
- Γιώργος Μαργαρίτης, «Ελληνικός αντισημιτισμός: μια περιήγηση, 1821, 1891, 1931», στο Γιώργος Μαργαρίτης *Ανεπιθύμητοι συμπατριώτες. Στοιχεία για την καταστροφή των μειονοτήτων της Ελλάδας* (Αθήνα, 2005), σ. 27-47.

## Παράδοση 3

*Παρακολούθηση του εργαστηρίου Archives of Memory: The Experience of Greek Jews in Audiovisual Testimonies* (Βόλος, 24-25 Φεβρουαρίου 2012)

## Παράδοση 4

*Οι Εβραίοι στην Ελλάδα του 19<sup>ου</sup> αιώνα*

Κεντρική έννοια: «ελληνικότητα»

- Katherine Fleming, *Ιστορία των Ελλήνων Εβραίων* (Αθήνα, 2009), κεφάλαια 2 & 3.
- Bernard Pierron, *Εβραίοι και Χριστιανοί στη νεότερη Ελλάδα. Ιστορία των διακοινοτικών σχέσεων από το 1821 ως το 1945* (Αθήνα, 2004), σ. 35-68.
- Ευτυχία Δ. Λιάτα, *Η Κέρκυρα και η Ζάκυνθος στον κυκλώνα του αντισημιτισμού. Η «συκοφαντία για το αίμα» του 1891* (Αθήνα, 2006).
- Χρήστος Χατζηιωσήφ, «Πάσχα στην Αλεξάνδρεια: λαϊκές προλήψεις και διακοινοτικές διαμάχες στην Αίγυπτο στα τέλη του 19ου αιώνα», *Τα Ιστορικά* 12-13 (1990), σ. 121-148.

## Παράδοση 5

*Οι Βαλκανικοί Πόλεμοι και η ενσωμάτωση των Εβραίων των Νέων Χωρών*

Κεντρική έννοια: «βία»

- Katherine Fleming, *Ιστορία των Ελλήνων Εβραίων* (Αθήνα, 2009), κεφάλαιο 5.
- Bernard Pierron, *Εβραίοι και Χριστιανοί στη νεότερη Ελλάδα. Ιστορία των διακοινοτικών σχέσεων από το 1821 ως το 1945* (Αθήνα, 2004), σ. 69-136.
- Έφη Αβδελά, «Ο σοσιαλισμός των 'άλλων': ταξικοί αγώνες, εθνοτικές συγκρούσεις και ταυτότητες φύλου στη μετα-οθωμανική Θεσσαλονίκη», *Τα Ιστορικά* 18-19 (1993), σσ. 171-204.
- Ρένα Μόλχο, «Η εβραϊκή κοινότητα της Θεσσαλονίκης και η ένταξή της στο ελληνικό κράτος (1912-1919)», στο Κέντρο Ιστορίας Θεσσαλονίκης, *Η Θεσσαλονίκη μετά το 1912* (Θεσσαλονίκη, 1986), σσ. 285-301.
- Σπύρος Μαρκέτος, «Η ενσωμάτωση της σεφαραδικής Θεσσαλονίκης στην Ελλάδα: το πλαίσιο, 1912-1914», στο Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού πολιτισμού και γενικής Παιδείας, *Ο Ελληνικός Εβραϊσμός. Επιστημονικό Συμπόσιο 3-4 Απριλίου 1998* (Αθήνα 1999), σελ. 65-92.

## Παράδοση 6

*Οι δυσκολίες της αφομοίωσης και η διαμόρφωση μιας ελληνοεβραϊκής κουλτούρας*

Κεντρικές έννοιες: «αφομοίωση», «μειονότητα»

- Katherine Fleming, *Ιστορία των Ελλήνων Εβραίων* (Αθήνα, 2009), κεφάλαιο 6.
- Bernard Pierron, *Εβραίοι και Χριστιανοί στη νεότερη Ελλάδα. Ιστορία των διακοινοτικών σχέσεων από το 1821 ως το 1945* (Αθήνα, 2004), σ. 137-196.
- Δημοσθένης Δώδος, *Οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης στις εκλογές του ελληνικού κράτους, 1915-1936* (Αθήνα, 2005).
- Σπύρος Μαρκέτος, «Η «Φεντερασιόν» και η εδραίωση του ελληνικού σοσιαλισμού», στο Εταιρεία Μελέτης Ελληνικού Εβραϊσμού, *Οι Εβραίοι στον ελληνικό χώρο. Ζητήματα*

ιστορίας στη μακρά διάρκεια. Πρακτικά του Α' Συμποσίου Ιστορίας. Θεσσαλονίκη 23-24/11 1991 (Αθήνα, 1995), σελ. 151-172.

### **Παράδοση 7**

*Ο αντισημιτισμός στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου*

Κεντρική έννοια: «αντισημιτισμός»

- Bernard Pierron, *Εβραίοι και Χριστιανοί στη νεότερη Ελλάδα. Ιστορία των διακοινοτικών σχέσεων από το 1821 ως το 1945* (Αθήνα, 2004), σ. 197-241.
- Pierre-André Taguieff, *Τι είναι αντισημιτισμός;* (Αθήνα 2011).
- Γιώργος Μαργαρίτης, «Ελληνικός αντισημιτισμός: μια περιήγηση, 1821, 1891, 1931», στο Γιώργος Μαργαρίτης *Ανεπιθύμητοι συμπατριώτες. Στοιχεία για την καταστροφή των μειονοτήτων της Ελλάδας* (Αθήνα 2005), σ. 27-47.
- Μαρία Βασιλικού, «Εθνοτικές αντιθέσεις στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου. Η περίπτωση του εμπρησμού του Κάμπελ», *Ιστορ* 7 (1994), σ. 153-174.
- Carla Hesse & Thomas W. Laqueur, «Ορατά και αόρατα σώματα: η εξάλειψη του εβραϊκού νεκροταφείου από τη ζωή της σύγχρονης Θεσσαλονίκης», στο Αλεξάνδρα Χαλκιά & Μάρθα Μιχαηλίδου (επιμ.), *Η παραγωγή του κοινωνικού σώματος* (Αθήνα 2005), σ. 31-56.

### **Παράδοση 8**

*Παρέκβαση: Το ναζιστικό καθεστώς και η γενοκτονία των Εβραίων της Ευρώπης*

Κεντρική έννοια: «Τελική Λύση»

- Ian Kershaw, *Ο Χίτλερ, οι Γερμανοί και η Τελική Λύση* (Αθήνα, 2008).
- Mark Mazower, *Η Αυτοκρατορία του Χίτλερ. Ναζιστική εξουσία στην κατοχική Ευρώπη* (Αθήνα 2009).

### **Παράδοση 9**

*Το Ολοκαύτωμα: Η εφαρμογή της τελικής Λύσης στην Ελλάδα*

Κεντρική έννοια: «γενοκτονία»

- Katherine Fleming, *Ιστορία των Ελλήνων Εβραίων* (Αθήνα, 2009), κεφάλαια 7 & 8.
- Bernard Pierron, *Εβραίοι και Χριστιανοί στη νεότερη Ελλάδα. Ιστορία των διακοινοτικών σχέσεων από το 1821 ως το 1945* (Αθήνα, 2004), σ. 243-295.
- Mark Mazower, *Στην Ελλάδα του Χίτλερ. Η εμπειρία της Κατοχής* (Αθήνα 1994).
- Ρίκα Μπενβενίστε (επιμ.), *Οι Εβραίοι της Ελλάδας στην Κατοχή* (Θεσσαλονίκη, 1998).
- Γιώργος Μαργαρίτης, «Η εξόντωση των Εβραίων της Ελλάδας: ιδεολογία, κοινωνικές εντάσεις και συγκυρία», «Ο ελληνικός εβραϊσμός και η αντιφασιστική Αντίσταση», «Η ελληνική ορθόδοξη Εκκλησία και το Ολοκαύτωμα», στο Γιώργος Μαργαρίτης *Ανεπιθύμητοι συμπατριώτες. Στοιχεία για την καταστροφή των μειονοτήτων της Ελλάδας* (Αθήνα 2005), σ. 49-132.
- Φίλιππος Κάραμποτ, «Στάσεις και αντιδράσεις της ελληνορθόδοξης κοινωνίας απέναντι στο διωγμό των Εβραίων συμπολιτών της στη διάρκεια της γερμανικής Κατοχής», στο Γιώργος Αντωνίου, Στράτος Δορδανάς, Νίκος Ζάικος, Νίκος Μαραντζίδης (επιμ.), *Το Ολοκαύτωμα στα Βαλκάνια* (Θεσσαλονίκη, 2011), σ. 253-294.
- Γαβριέλλα Ετμεκτσόγλου, «Το Ολοκαύτωμα των Ελλήνων Εβραίων», στο Χ. Χατζηωσήφ-Π. Παπαστράτης (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20<sup>ου</sup> αιώνα*, τ. Γ1 (Αθήνα 2009), σ. 175-196.
- Στράτος Δορδανάς, «Εξόντωση και λεηλασία. Η Υπηρεσία Διαχείρισεως Ισραηλιτικών Περιουσιών (ΥΔΙΠ)», στο Γιώργος Αντωνίου, Στράτος Δορδανάς, Νίκος Ζάικος, Νίκος Μαραντζίδης (επιμ.), *Το Ολοκαύτωμα στα Βαλκάνια* (Θεσσαλονίκη, 2011), σ. 331-352.
- Οντέτ Βαρών-Βασάρ, «Η γενοκτονία των Ελλήνων Εβραίων (1943-1944) και η αποτύπωσή της: μαρτυρίες, λογοτεχνία και ιστοριογραφία», στο Γιώργος Αντωνίου και Νίκος Μαραντζίδης (επιμ.), *Η εποχή της σύγχυσης. Η δεκαετία του '40 και η ιστοριογραφία* (Αθήνα, 2008), σ. 289-344.

## Παράδοση 10

*Το Ολοκαύτωμα: μνήμη και μαρτυρία*

Κεντρικές έννοιες: «μνήμη», «μαρτυρία»

- Ρίκα Μπενβενίστε, Οντέτ Βαρών-Βασσάρ, *Εβραϊκή ιστορία και μνήμη* (Αθήνα, 1998).
- Φραγκίσκη Αμπατζοπούλου, *Το Ολοκαύτωμα στις μαρτυρίες των Ελλήνων Εβραίων* (Θεσσαλονίκη, 1993).
- Γαβριέλλα Ετμεκτσόγλου, «Ένα χρέος που δεν αποπληρώνεται: επανορθώσεις και μνήμες του Ολοκαυτώματος στον 21<sup>ο</sup> αιώνα», στο Γιώργος Αντωνίου και Νίκος Μαραντζίδης (επιμ.), *Η εποχή της σύγχυσης. Η δεκαετία του '40 και η ιστοριογραφία* (Αθήνα, 2008), σ. 557-593.
- Ρένα Μόλχο, «Προβλήματα ένταξης της γενοκτονίας στη συλλογική εθνική μνήμη: η περίπτωση της Θεσσαλονίκης», στο Γιώργος Αντωνίου, Στράτος Δορδανάς, Νίκος Ζάικος, Νίκος Μαραντζίδης (επιμ.), *Το Ολοκαύτωμα στα Βαλκάνια* (Θεσσαλονίκη, 2011), σ. 537-556.
- Έστερ Σολομών, «Ιστορία, μνήμη, αναπαράσταση. Παρουσιάζοντας το Ολοκαύτωμα στα εβραϊκά μουσεία της Ελλάδας», στο Γιώργος Αντωνίου, Στράτος Δορδανάς, Νίκος Ζάικος, Νίκος Μαραντζίδης (επιμ.), *Το Ολοκαύτωμα στα Βαλκάνια* (Θεσσαλονίκη, 2011), σ. 477-516.

## Παράδοση 11

*Μετά τον πόλεμο: επιστροφή και ανασυγκρότηση*

Κεντρική έννοια: «αποκατάσταση»

- Bea Lewkowicz, «"Μετά τον πόλεμο ήμασταν όλοι μαζί": Αναμνήσεις Εβραίων της μεταπολεμικής Θεσσαλονίκης», στο Mark Mazower (επιμ.), *Μετά τον πόλεμο. Η ανασυγκρότηση της οικογένειας, του έθνους και του κράτους στην Ελλάδα, 1943-1960* (Αθήνα, 2003).
- Katherine Fleming, *Ιστορία των Ελλήνων Εβραίων* (Αθήνα, 2009), κεφάλαιο 9.
- Ιακώβ Σιμπή & Καρίνα Λάμψα, *Η ζωή απ' την αρχή. Η μετανάστευση των Ελλήνων Εβραίων στην Παλαιστίνη (1945-1948)* (Αθήνα, 2010), Κεφάλαια 1-7.

## Παράδοση 12

*Οι Έλληνες Εβραίοι εκτός Ελλάδας*

Κεντρική έννοια: «υπερεθνικές ταυτότητες»

- Katherine Fleming, *Ιστορία των Ελλήνων Εβραίων* (Αθήνα, 2009), κεφάλαιο 10.
- Ιακώβ Σιμπή & Καρίνα Λάμψα, *Η ζωή απ' την αρχή. Η μετανάστευση των Ελλήνων Εβραίων στην Παλαιστίνη (1945-1948)* (Αθήνα, 2010), Κεφάλαια 8-13.
- Αλίζα Μεγιουχάς Τζινιό, «Η χαμένη ταυτότητα: οι λαντινόφωνοι στο Ισραήλ, πριν και μετά την ίδρυση του κράτους, και η στάση τους έναντι της εξόντωσης των σεφαραδικών κοινοτήτων στο Ολοκαύτωμα», στο Γιώργος Αντωνίου, Στράτος Δορδανάς, Νίκος Ζάικος, Νίκος Μαραντζίδης (επιμ.), *Το Ολοκαύτωμα στα Βαλκάνια* (Θεσσαλονίκη, 2011), σ. 417-476.

## Παράδοση 13

*Επίλογος: Ο ελληνικός εβραϊσμός σήμερα: μεταξύ τραύματος, νοσταλγίας και ορατότητας*

Κεντρική έννοια: «υποκειμενικότητα»

- Κωστής Κορνέτης, «Το ντοκιμαντέρ ως «κατηγορώ»: η περίπτωση του *Θεσσαλονίκη, πόλη της σιωπής* του Maurice Amaraggi», στο Ειρήνη Στάθη & Γιάννης Σκοπετέας (επιμ.), *Ντοκιμαντέρ-Μια άλλη πραγματικότητα* (Αθήνα 2009), σ. 138-156.
- Ρίκα Μπενβενίστε, «Σκέψεις για τον ελληνικό αντισημιτισμό», *Σύγχρονα Θέματα* 91(2005), σ. 39-42.
- «Ο Άλλος εν λόγω: Εβραίοι στη σύγχρονη ελληνική λογοτεχνία», ειδικό αφιέρωμα του περιοδικού *Νέα Εστία* 1842 (2011).

## Ενδεικτική Βιβλιογραφία

### Γενικές ιστορίες των Εβραίων της Ελλάδας

- Katherine Fleming, *Ιστορία των Ελλήνων Εβραίων* (Αθήνα, 2009)
- Bernard Pierron, *Εβραίοι και Χριστιανοί στη νεότερη Ελλάδα. Ιστορία των διακοινοτικών σχέσεων από το 1821 ως το 1945* (Αθήνα, 2004)

### Οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης

- Mark Mazower, *Θεσσαλονίκη, πόλη των φαντασμάτων. Χριστιανοί, Εβραίοι και Μουσουλμάνοι, 1430-1950* (Αθήνα, 2006).
- Μόλχο Ρένα, *Οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης, 1856-1919. Μια ιδιαίτερη κοινότητα* (Αθήνα, 2001).

### Το Ολοκαύτωμα των Εβραίων της Ελλάδας

- Γιώργος Μαργαρίτης, *Ανεπιθύμητοι συμπατριώτες. Στοιχεία για την καταστροφή των μειονοτήτων της Ελλάδας* (Αθήνα 2005).
- Ρίκα Μπενβενίστε (επιμ.), *Οι Εβραίοι της Ελλάδας στην Κατοχή* (Θεσσαλονίκη, 1998).
- Ιακώβ Σιμπή & Καρίνα Λάμψα, *Η ζωή απ' την αρχή. Η μετανάστευση των Ελλήνων Εβραίων στην Παλαιστίνη (1945-1948)* (Αθήνα 2010).
- Αμπατζοπούλου Φραγκίσκη, *Ο Άλλος εν διωγμώ. Η εικόνα του Εβραίου στη λογοτεχνία. Ζητήματα ιστορίας και μυθοπλασίας* (Αθήνα, 1998).
- Έρικα Κούνιο Αμαρίλιο & Αλμπέρτο Ναρ (επιμ.), *Προφορικές μαρτυρίες Εβραίων της Θεσσαλονίκης για το Ολοκαύτωμα* (Θεσσαλονίκη, 1998).
- Γιώργος Αντωνίου, Στράτος Δορδανάς, Νίκος Ζάικος, Νίκος Μαραντζίδης (επιμ.), *Το Ολοκαύτωμα στα Βαλκάνια* (Θεσσαλονίκη, 2011).

## ΠΗΓΕΣ

### **Ελεύθερα προσβάσιμα αρχεία (στο διαδίκτυο)**

- Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου (<http://www.venizelosarchives.gr/>)
- Central Zionist Archives, Ιερουσαλήμ (<http://www.zionistarchives.org.il/ZA/pMainE.aspx>)
- Centropa (αρχείο προφορικών συνεντεύξεων Εβραίων επιζώντων του Ολοκαυτώματος) ([www.centropa.org](http://www.centropa.org))

### **Εφημερίδες της Θεσσαλονίκης (στο διαδίκτυο)**

#### Ψηφιακή Συλλογή της Βιβλιοθήκης της Βουλής των Ελλήνων

(<http://catalog.parliament.gr/ipac20/ipac.jsp?session=12928469TH12U.29506&profile=001&menu=search&submenu=subtab32&ts=1292846963217#focus>)

- *Νέα Αλήθεια*
- *Μακεδονία*
- *Το Φως*

#### *Bulletin de l'Alliance Israélite Universelle*

(<http://www.jpress.org.il/publications/Bulletin-en.asp>)